

The article analyzes the impact of the Internet on personal development: positive or negative personality changes has this effect.

Keywords: information technology, mental processes, cognitive activities, play activities, communicative activities, the transformation of the individual.

Литвиненко Л.І.

ПСИХОДРАМАТИЧНИЙ ПІДХІД У ГРУПОВІЙ РОБОТІ З ВІТЧИЗНЯНИМ КЛІЄНТОМ

У статті аналізуються результати теоретичного дослідження вітчизняної культурно-історичної спадщини в ракурсі наявності у народній культурі психотерапевтичних прийомів. Обґрунтовується можливість використання психодраматичного методу в українському соціокультурному просторі.
Ключові слова: психодраматичний підхід у психотерапії, вітчизняний клієнт, культурно-історична спадщина, соціокультурні традиції, соціокультурний простір.

Сьогодні в Україні активно функціонують і модифікуються різні зарубіжні психотерапевтичні підходи. Загалом цей процес вважається позитивним, таким, що сприяє подальшому розвитку психотерапії як практичної і наукової дисципліни. Але виникає запитання, чи можливо знайти якусь єдність в розмаїтті психотерапевтичних теорій і практик? Чи можливо знайти розуміння між представниками різних психотерапевтичних напрямків? Застосування у вітчизняному просторі методів, технік і технологій, що виникли в іншій культурі, в інших соціально-економічних обставинах, потребує теоретико-методологічного обґрунтування і спеціальних досліджень. Ми не можемо не враховувати вплив соціокультурного контексту на застосування різноманітних психотерапевтичних підходів. Необхідно зосередитись на особливостях вітчизняної культури, на тому, як культура пов'язана з психотерапією в Україні. Рівень вітчизняної психотерапії в останні роки динамічно змінюється. Багато сучасних дослідників звертають увагу на те, що психологічна допомога людині, повинна базуватися на вимірах рідної культури, яка творилася і розвивалася впродовж тисячоліть. І саме усвідомлення цих вимірів є справжньою запорукою побудови ефективних моделей психотерапії в руслі вітчизняних соціокультурних традицій (О.Ф. Бондаренко, М.Й. Боришевський, О.А. Донченко, З.Г. Кісарчук, Н.С. Кондратюк, Є. Л. Носенко, Н.А. Маєвська, Т.М. Титаренко, Т.О. Флоренська, А.В. Фурман, Н.М. Чепелева, Ю. Швалб та ін.). Психодрама як груповий психотерапевтичний метод виникла і розвинулася на Заході. Але витоки цього методу ми знаходимо в театральній народній культурі, масових театралізованих дійствах, що беруть початок у народних іграх, ритуалах, обрядах, міфах.

У цій статті ми спробуємо показати особливості застосування у вітчизняному психотерапевтичному просторі такого класичного і, разом із тим, сучасного методу, як психодрама.

Гра і театралізовані дійства впродовж віків супроводжували життя нашого народу, отже, психодрама має органічно вписуватися в український соціокультурний простір, бути співзвучною ментальності вітчизняних клієнтів і психотерапевтів.

Можливості психодрами: основні поняття і принципи

*Не розповідайте, що з вами відбулося. Покажіть, як це було.
Якоб Леві Морено*

Психодрама – запропонований Я. Морено метод групової роботи, в якому для розуміння внутрішнього світу особистості застосовується драматична імпровізація. Психодрама – це групова психотерапія і активний метод, який об'єднує глибинну психологію і терапію дією.

Морено називав психодраму «методом, що розкриває істину душі в дії, природнім методом реального зцілення» [10, с.83]. Він вірив, що життя виходить із дії і взаємодії, дія – це спосіб людської поведінки. Саме завдяки дії людина має унікальну можливість пізнавати свою невербальну поведінку. На думку А. Блатнер, «психодрама в деталях розкриває перед нами несвідоме відігравання в поведінці (acting out), яким ми користуємось як захисним механізмом для розрядки внутрішніх імпульсів під час символічної чи реальної дії» [2]. Психодрама підходить до проблеми комплексно, розгортаючи її в просторі і часі, в ситуації теперішнього, залучаючи всі психічні функції: мислення, відчуття, інтуїцію. Проблеми і стосунки не обговорюються, а через спонтанне сценічне відображення проживаються в реальній психодраматичній дії, «*тут-і-тепер*». У процесі рольової взаємодії відбувається емоційне відреагування негативного життєвого досвіду, яке Я. Морено, вслід за Арістотелем, називає катарсисом (очищенням) [7, 10].

Процес психодрами, інструменти: фази і форми

Розглянемо складові терапевтичного процесу (так звану терапевтичну команду): ведучий (психодрама-терапевт), члени групи, протагоніст, допоміжні «Я»: а) *ведучий* є терапевтом і одночасно режисером психодрами. Його основні ролі – дослідник, аналітик, спостерігач, член групи й актор. Ведучий – символ дії, інтеграції і синтезу – має бути компетентним, щирим, гнучким, творчим, найспонтаннішим у групі, достатньо мужнім, щоб уміти справлятися з неперед-

баченими ситуаціями; він повинен уміти ініціювати в інших відчуття спонтанності і творчого злету, що приводить до особистісних змін;

б) *протагоніст* – «перший актор», людина, котра працює над своєю проблемою, ставить гру і знаходиться у фокусі подій. Протагоністом може бути і вся група, якщо відбувається колективна гра, або виконується групова вправа;

в) *допоміжні «Я»* (помічники) – члени групи активно задіяні в грі протагоніста, грають різноманітні ролі. Функції допоміжного «Я»: грати роль, запропоновану протагоністом; розуміти природу взаємодії між протагоністом і своєю роллю, бути носієм усіх його проєкцій; допомагати розкривати проблему протагоніста, сприяти розумінню сприйняття стосунків протагоніста з відсутніми персонажами дії, що живуть у його внутрішньому світі;

г) *глядачі* – всі члени групи, учасники групового психодраматичного процесу, що не беруть безпосередньої участі в драмі як виконавці ролей, а перебувають за межами простору сценічної дії і виступають в якості аудиторії.

Зупинимося на основних функціях психодраматерапевта: необхідно набрати групу, запланувати час, місце зустрічі; уміти структурувати сесію, створювати атмосферу довіри, дотримуватися конфіденційності; емпатійно приймати кожного члена групи, вірити в те, що в кожного є необхідний потенціал для змін; заохочувати прояв почуттів; підтримувати атмосферу терпимості і прийняття; вміти використовувати вербальні й невербальні техніки. Психодраматерапевт повинен орієнтуватися не тільки в тому, що відбувається з протагоністом, але і в терапевтичній ситуації, що постійно динамічно змінюється, і в яку потрапляє як терапевт, так і протагоніст. Тобто, психодраматерапевт повинен уміти управляти терапевтичним простором і часом. Психодрама має три фази: *розігрів, психодраматична дія (гра), інтеграція* [6, с. 9]. Це процес підготовки учасників групи до спонтанно-креативної поведінки. За спонтанною теорією дитячого розвитку Морено, процес розігріву запускається за допомогою фізичних і духовних «стартерів». Техніки розігріву є засобами ініціації групової динаміки і згуртованості, вони стимулюють внутрішню енергію і спонтанність учасників, запускають моторну активність. Розігрів дає змогу членам групи подолати невпевненість, страх, відчуття тривоги, допомагає членам групи включитися в груповий процес. Сам розігрів можна характеризувати: *за змістом* (робота з актуальними емоційними станами, проживання їх в ситуації «тут-і-тепер»); *часом* (може займати до 20 % часу всього заняття); *технологіями* (застосовуються вправи на релаксацію, диференціацію почуттів із перевагою фізичних вправ); *за логікою проведення* (є поступовим переходом від індивідуальної розминки до взаємодії в парах, групах). Розігрів допомагає знімати затиски, психологічні захисти, розширює можливість повнішого відчуття іншого, творить груповий досвід «ми», підвищує готовність учасників до психодраматичної дії і виявляє протагоніста для індивідуальної роботи (гри).

Психодраматична дія відбувається в певному просторі – на сцені, тут відбувається гра, програються ролі. Це ігровий простір із особливими правилами, тимчасовий світ усередині звичайного, створений для виконання замкненої в

собі дії. Сцени бувають ключові й допоміжні, що з'єднують одну ситуацію з іншою. Відокремлена від глядачів сцена з'являється там, де розгортається психодраматична дія. Тут протагоніст повністю керує часом, простором, реальністю; це місце, де кожен може бути старим і молодим, веселим і сумним, може подорожувати куди завгодно і з ким завгодно; може створювати щось реальне, бажане чи уявне.

Фаза обговорення (шерінг) ділиться на три частини – висловлювання почуттів, викликаних психодраматичною грою, як це пов'язано з їхнім життям; зворотній зв'язок із ролей; ідентифікації [4,7,10].

Вагомий вплив на психодраматичний процес має душевна потреба і здатність людини до самопізнання. До психодраматичного методу і ведучого підключається спонтанність і креативність групи як єдиного цілого і кожного її учасника окремо. Психодрама передбачає терапію в групі за допомогою групи і терапію самої групи. Саме група є рушійною силою для змін, соціальним мікрокосмосом, в якому між членами групи і їх оточенням (люди, які в даний момент тим чи іншим чином з ними пов'язані) відбувається різноманітна взаємодія.

У психодраматичній групі значна увага приділяється створенню “захисного поля”, що надзвичайно важливе і необхідне для індивідуального процесу. Це поле створює ритуальність, правила гри, а також побудову драми. Гра і ритуали є елементами психодрами, які створюють зовнішні рамки і внутрішні зв'язки, що допомагають пізнавати прихований зміст того, що відбувається в дії. Ритуал має більш глибокий вплив на людину, аніж слово чи вчинок, він захоплює людину повністю. Ритуал – це рух, а рух – це шлях, шлях до самопізнання.

В арсеналі психодраматичного методу відпрацьовані методики й техніки, що забезпечують проведення психодраматичної гри. Основні техніки психодрами: *обмін ролями, техніка «монолог», техніка «двійника», техніка «дзеркало», техніка «дубль», техніка сновидіння, техніка «чарівний магазин», інсценізація казки, групові ігри, техніка спонтанних імпровізацій, техніка «тест спонтанності», техніка «плітки», робота з майбутнім, театр play back* тощо [4,7,8,10].

Психодраматичний підхід в соціокультурному просторі

Історично українська культура є однією з найдревніших європейських культур, оскільки творилася і розвивається впродовж тисячоліть. У кожній культурі, в кожному конкретному культурному явищі завжди є щось унікальне, неповторне, але разом з тим щось загальне (певні моделі, патерни, культурні форми). Культура кожного народу своєрідна. Ця своєрідність пояснюється первинними психічними зв'язками «духу народу», що відображається у міфах, звичаях, релігії, народній поезії.

Мовою культури є ті засоби, знаки, форми, символи, тексти, які дозволяють людям вступати в комунікативні зв'язки один з одним, орієнтуватися в соціокультурному просторі. Культура є необхідною умовою існування любого суспільства і може розглядатися як загальне надбання.

Особливо виразно українська духовна культура проявляється в народних звичаях і народній творчості. Народні звичаї і обряди в головному складаються зі звичаїв і обрядів, пов'язаних із народним календарем та родинним життям. Вони виявляють багато нашарувань на свою первісну основу і групуються коло Різдва й Нового Року (зимовий цикл), Великодня й Зелених Свят (Весняний цикл), Івана Купала (літній цикл) та осінніх поминальних свят. «В обрядовому українському фольклорі річного циклу, в казках, прислів'ях можемо знайти безліч сюжетів космогонічного ряду, які плавно переходять в земний, героїчний (билини і думи), соціально-побутовий та інші сюжетні ряди національного буття, закріпившись в емоційно-почуттєвому характері української душі» [3, с.48].

Еволюційно народні ігри переросли у театральне видовище, розраховане на масового глядача, вони стали основою розвитку ранньої драматичної форми, з якої народився «народний театр» («народна психодрама»). *Сцена, вистава, гра та театр* є звичними формами нашої народної театральної культури. Містерії і ритуали, карнавали, народні театральні ігри, постановка й розігрування різноманітних міфологічних сюжетів давала людям можливість відображати внутрішній світ і звільнитися через катарсис від негативних емоцій [3,6]. Цей ігровий механізм покладений в основу психодрами як психотерапевтичного методу.

Виходячи з розглянутого вище, хочеться відмітити, що психодрама-терапевти, у своїй практиці повинні враховувати те, що особливостями психодраматичної роботи з вітчизняним клієнтом є наслідування, занурювання в глибини власної культури, в якій закладена генетична приналежність до театралізованої гри як основи народної театральної культури (НТК). Соціодраматичні та психодраматичні процедури здатні виявляти культурні феномени. Найбільш важливими феноменами, з якими психодрама-терапевт зустрічається на психодраматичній сцені, є культурні стереотипи і «культурні консерви». Робота в психодраматичних групах базується на опрацюванні власного досвіду переосмислення проблем і конфліктів, кращого розуміння своєї проблематики; подоланні неконструктивних поведінкових стереотипів і способів емоційного реагування; формуванні нової адекватної поведінки поводження в рольових конфліктах та інших життєвих ситуаціях; самопізнанні, отриманні нового досвіду. Для проведення цих занять потрібно мати навички групової роботи і кваліфікацію психодрама-терапевт.

Оптимальна кількість учасників і склад психодраматичної групи визначаються насамперед її призначенням. Для власне терапевтичних груп зазвичай рекомендується склад з 10-16 осіб. Доцільно, щоб групи були гетерогенного складу (за статтю, віком, соціальним статусом, характером недуг і т. д.). В цілому ж гетерогенність дає можливість збагачення досвіду кожного учасника за рахунок виконання різноманітних нових для нього ролей і забезпечує більш повне і адекватне моделювання життєвих ситуацій.

Як правило, психодраматичні групи збираються регулярно протягом певного часу, тривалість якого, так само як частота зустрічей і тривалість кожної

зустрічі, визначається контрактом між учасниками групи і ведучим. Практика тут дуже різноманітна: можливі зустрічі протягом одного, двох, декількох днів підряд. Зустрічі повинні бути досить частими, щоб не втрачалось «групове почуття» і не втрачалися актуальності переживання попередньої зустрічі, їх кількість має бути достатньою для того, щоб група отримала можливість розвитку, а тривалість кожної зустрічі має забезпечувати умови для глибокого опрацювання індивідуальних і групових проблем.

Учасники групи керуються певними попередньо визначеними принципами та правилами.

Безумовно психодрама-терапевти повинні розуміти магичні властивості *ритуалів* і обов'язково використовувати їх в психодраматичній роботі. Знакові системи (ритуали, обряди, заклинання тощо) генерують у людині потужні переживання, які посилюються за рахунок явища індукції і можуть здійснювати зміну настановлень. У психодраматичних групах ритуали виконують функцію «якорів» для закріплення позитивних програм і створення умов для їхнього своєчасного запуску [7,10].

В психодраматичній групі ритуали допомагають відрізнити повсякденне від незвичайного, дають учасникам відчуття впевненості в собі, надійності, роблять групу більш значимою завдяки формуванню почуття довіри і згуртованості. Деякі ритуали (вітання, початок і кінець заняття, складання правил, за якими група буде жити; моменти психологічної підтримки тощо) можна запропонувати в перші хвилини роботи групи. Інші – вводяться поступово, виходячи з логіки групового процесу. Використовуючи ритуали, ведучий показує учасникам групи, що він зацікавлений в згуртованості групи.

Ведучий може використовувати як неявні, так і явні ритуали, які приймають всі учасники групи. Наприклад, неявний ритуал – робота починається з *кола*, що автоматично налаштовує учасників на активність тут-і-тепер. Коло – символ автономії кожного учасника (кожен самостійний і унікальний), воно дає розуміти, що всі заслуговують на увагу, мають однакове право говорити. Коло – найдавніша форма групової зустрічі (згадаємо українське віче) і в той же час – найкраща форма для роботи в групі.

В колі відбувається справжня багатогранна комунікація: учасникам групи легше розкриватися, говорити про себе, чути інших. Вільне місце в середині кола часто стає сценою, де починаються різні види активності – робота з партнером, створення робочих груп, робота з заявленою темою (з протагоністом), психодраматичне дійство.

До явних ритуалів відноситься техніка «вступне коло», «говоримо по колу», «говорить той, хто отримує м'яч», коли учасники щось про себе розповідають (наприклад, з якими думками і почуттями вони прийшли сьогодні на групу). Ці ритуальні запитання служать одночасно і коротким розігрівом, що підкреслює центральну філософську ідею – кожен належить до групи і важливий сам по собі. В кінці дня відбувається «завершальне коло», в якому відбувається колективне обговорення з обміном власного досвіду в подібних життєвих ситуаціях, учасникам групи говорять, в якому настрої і з якими думками вони

закінчують день. Це необхідно насамперед для підтримки групою тих учасників, які висували свої власні проблеми для опрацювання. Крім того, в обговоренні здійснюється зв'язок отриманого нового досвіду з попереднім життєвим досвідом людини, намічаються шляхи його використання в подальших життєвих ситуаціях. Таким чином група ще раз отримує можливість відчувати себе єдиним цілим.

Наведемо приклади використання ритуалів у групі:

- використання тілесних вправ: ходити по залу, налаштуватися на роботу, зустрічатися і взаємодіяти (досить часто учасники обіймаються один з одним, обійми – також привітальний ритуал в нашій культурі); зображення свого актуального стану (показуємо тілом); що потрібно зробити для того, аби прокинутися; вправи на розтягування тощо);
- використання музики, звукових сигналів, наприклад, для початку роботи;
- масаж по колу, в парах;
- комплімент чи подяка за співпрацю сусіду справа або зліва та ін..

Для нас важливо відмітити, що кожен з етапів психодраматичної роботи є ритуальною дією (початок роботи, заявка на роботу з темою, вибір протагоніста, розігрування теми, шерінг, завершальне коло тощо). Особливу значимість набувають ритуальні дії, запропоновані учасниками. У кожній групі з'являються власні ритуали, що підкреслюють її специфічність. Більшу частину ритуалів, які використовуються в групі можна одночасно віднести до двох категорій: «гедоністичні», що дають задоволення, й інформативні – дають можливість обмінюватись думками, поглядами, бажаннями.

Вище зазначалася, що особливе місце в українській народній творчості посідає давня символіка, яка містила в собі сакральність, давню магію, архаїчні обряди і ритуали, що так чи інакше проявлялися в театралізованій грі [3,6].

Основним «ключем» вбудовування гри в простір повсякденної культури є *ігрові атрибути* (зовнішній антураж): *оформлення сцени*, костюми, маски – конкретні предмети, речі зі своїми реальними чи віртуальними властивостями та функціями що забезпечують гру.

Гра – особлива сфера «життя» речей, в якій вони виступають як символи, причому не тільки символи конкретної гри, а загалом гри як способу стосунків людини зі світом, Богом, долею, провидінням.. Сцена – простір, на якому розгортається сценічна дія. У простих варіантах цей простір позначається всередині кола, або утворюється розмиканням первісного групового кола в півколо, завдяки чому окреслюється умовна межа розгортання психодраматичної дії (конкретне розташування цього простору визначається, як правило, за бажанням протагоніста). Предмети можуть вводитися на сцену по ходу дії за ініціативою протагоніста або за пропозицією ведучого, виступаючи як у своєму безпосередньому якості, так і символічно. В якості найпростішого реквізиту використовуються стільці, столи, верхній одяг учасників, будь-які доступні матеріали (ковдри, матраци, газети, віршовки та ін.); крім цього, психодраматист може використовувати спеціально підготовлені смуги різнокольорової матерії, різноко-

льорові стрічки, олівці, грим, фарби, пластилін, папір – взагалі все, що вважаємо за можливе і доцільне на тій чи іншій фазі психодраматического процесу.

Огляд народних звичаїв, обрядів, інсценізованих дійств, ігор українського народу показує наявність *психотерапевтичних прийомів* у народній культурі («народна психодрама»), що розвивають особистість. Збираючись разом на святах, або ж на вечорницях українці й досі розігрують драматизовані дійства (*паралель із тематичними груповими іграми у психодрамі*). У такий спосіб внутрішній світ учасників дійства, з усіма його образами і взаєминами проектується назовні, що, зрештою, створює атмосферу, в якій зникає межа між фантазією і реальністю. Такі ігри народжуються невимушено, спонтанно, знімають внутрішнє напруження, нерішучість, тобто, є психотерапевтичними для учасників дійства: зміцнюють їх силу духу, додають упевненості у собі, допомагають долати певні психологічні бар'єри, страхи, що служать основою невротичних захворювань. Будь-яка гра немислима без *правил*, які забезпечують стійкість, стабільність і повторюваність, але, разом із тим, ніякі правила, прийняті в грі, не дають можливості передбачити всі варіанти розгортання дійства. З одного боку, гра є жорсткою структурою, оскільки вимагає від учасників обов'язкового дотримання правил, що визначають її хід, а з іншого – правила гри, допускають *імпровізацію* і варіативність поведінки.

Наведені вище ілюстрації показують наявність спільних елементів в українській НТК і психодраматичному методі, в арсеналі якого відпрацьовані методики і техніки, що своїм корінням теж сягають у ритуали й обряди древніх культур. Такими спільними елементами в першу чергу є *сцена, ритуали і гра*.

Психодрама допомагає людині спонтанно, аутентично і творчо взаємодіяти зі світом. Вона розкриває людську душу з її проблемами та болем, дає можливість кожному учаснику побачити, як у дзеркалі, своє відображення, своє “Я”. Завдяки психодрамі з'являється нове сприйняття і переживання себе та інших. У процесі психодраматичної дії учасники постійно програють різні ролі, творчо працюють над своїми проблемами і конфліктами і таким чином розширюють і оновлюють свій рольовий репертуар. Цей метод дає можливість вийти за рамки стереотипів та різних беззмистовних ритуалів, які пропонує оточення. У психодрамі відбуваються концентровані інтеракції і обмін ролями. Учасники психодраматичної дії отримують можливість зануритись у базові загальнолюдські проблеми, а саме занурення дає поштовх до особистісного зростання. Протагоніст постійно розширює когнітивно-емоційне сприйняття своїх важливих життєвих зв'язків, з'являються нові знання, досвід, уява, відновлюється спонтанна дія. Психодрама допомагає пробудитися спонтанності і креативності, піднімає на поверхність ті теми, які хвилюють людину і дає можливість пережити їх емоційно.

«Мета психодраматичної групової роботи – звільнення спонтанності і одночасно її “розумна інтеграція” в цілісну структуру життєдіяльності людини»[7, с.178].

Висновки

Отже, ми підсумовуємо, що наше дослідження, аналіз текстів, які репрезентують різні типи театральних дискурсів, аналіз культурно-історичної спадщини, огляд народних звичаїв, обрядів, інсценізованих дійств, ігор українського народу, показав наявність психотерапевтичних прийомів у народній культурі. Для українців природними є психотерапевтичні підходи, орієнтовані на дію, гру, театральне дійство. Отримані результати демонструють широкі можливості використання психодраматичного методу в соціокультурному просторі, що відкриває нові перспективи для його подальшого розвитку. У відомостях про різні виміри рідної культури, що творилася протягом тисячоліть; збереження її природно-історичної канви дає можливість будувати ефективні моделі і стратегії психодраматичної роботи саме в руслі вітчизняних соціокультурних традицій.

Література

1. Барц Э. Игра в глубокое: Введение в юнгианскую психодраму. / Пер. с нем. К.Б. Кузьминой. – М.: Независимая фирма «Класс», 1997. – 144 с. ISBN 5-86375-086-3
2. Барц Э. Игра в глубокое: Введение в юнгианскую психодраму / Э. Барц. – М. : Независимая фирма "Класс", 1997. – 144 с.
3. Блатнер А. Теоретические основы психодрамы / А. Блатнер // Психодрама и современная психотерапия. – 2003. – №4. – С. 4–14.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис: 2 т. / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1993. – С. 81.
5. Келлерман П. Ф. Психодрама крупным планом: Анализ терапевтических механизмов / П. Ф. Келлерман / пер. с англ. И. А. Лаврентьевой. – М.: Класс, 1998. – 240 с. ISBN 5- 86375-093-6
6. Киппер Д. Клинические ролевые игры и психодрама /Д.Киппер/ пер. М.Ю.Никуличева, Ю.Г.Григорьева – М.: ТОО Независимая фирма «Класс», 1993. – 224 с. ISBN 5-86375-003-0
7. Кульчицький О. Світовідчужання українця. Українська душа. / О. Кульчицький – К. : Фенікс, 1992. – 132 с.
8. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я. Л. Морено / Г. Лейц / Пер. с нем. А.М. Боковикова. Общ. ред., предисл. Е. В. Лопухиной и А. Б. Холмогоровой. – М. : «Прогресс», «Универс», 1994. – 352 с. ISBN 5-01-003899-4
9. Морено Я. Л. Психодрама. / Я. Морено. – М. : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО–Пресс, 2001. – 528 с. – (Серия «Психологическая коллекция») ; С. – 83. 122.
10. Морено З. Обзор психодраматических техник / Зерка Морено // Психологическое консультирование и психотерапия. Хрестоматия. Т.1. Теория и методология / Под ред. А.Б.Фенько, Н.С. Игнатьевой, М.Ю. Локтаева. – М., 1999. – 288 с.

11. Морено Дж. Театр спонтанности. / Д. Морено//Пер. с англ. авт. вступ. ст. Б. И. Хасан. – Красноярск: Фонд мент. Здоровья, 1993г, стр. 15; 29.
12. Морено Я. Психодрама /Пер. с англ. Г. Пимочкиной, Е. Рачковой.– М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. – 528 с. (Серия «Психологическая коллекция»). ISBN 5-04-008402-1
13. Психодрама: вдохновение и техника./ Под ред. П.Холмса и М.Карп./Пер. с англ. В.К. Мершавки и Г.М. Ченцовой. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 288 с. – (Библиотека психологии и психотерапии, вып.19). ISBN 5-86375-066-9
14. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. / Пер. с англ. общая ред. и вступительная статья Л.А. Петровской. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с. ISBN
15. Холмс П. Внутренний мир снаружи: Теория объектных отношений и психодрама / Пер.с англ. Р.Р. Муртазина. – М.: Независимая фирма «Класс», 1999. – 288 с. – (Библиотека психологии и психотерапии, вып.74). ISBN 5-86375-122-3
16. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня: пер. с нидерл./Общая редакция и послесловие Г.М. Тавризян. – М.: Изд.гр. «Прогресс», «Прогресс-Академия», 1992. – 464 с.
17. Ялом И. Групповая психотерапия. Теория и практика. Пер. с англ. /– М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 576с.

В статье анализируются результаты теоретического исследования отечественного культурно-исторического наследия в ракурсе наличия в народной культуре психотерапевтических приемов. Обосновывается возможность использования психодраматического метода в украинском социокультурном пространстве.

Ключевые слова: психодраматический подход в психотерапии отечественный клиент, культурно-историческое наследие, социокультурные традиции, социокультурное пространство.

The article analyzes the results of a theoretical study of the national cultural heritage in the light of popular culture in the presence of psychotherapeutic techniques. Substantiated using the method of psychodrama Ukrainian socio-cultural space.

Keywords: psychodrama, native client, cultural and historical heritage, socio-cultural traditions, socio-cultural space.